

**НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИН УКРАЇНИ
В ПОЛІТИЦІ КОРЕНІЗАЦІЇ 20 – 30-Х РОКІВ
XX СТОЛІТТЯ**

Без глибокого осмислення сторінок минулого, без винесення повчальних уроків з історії неможливо конструктивно розв'язувати сучасні проблеми, прогнозувати і моделювати їх розвиток у майбутньому. Ця аксіома стосується і складних етнонаціональних процесів 20 – 30-х років XX століття, зумовлених встановленням більшовицького тоталітарного режиму і специфікою його національної політики. Дослідження політики коренізації стосовно національних меншин України важливе насамперед тим досвідом, що не повинен повторитися в незалежній Україні.

Проблема зміни акцентів у національній політиці більшовиків, запровадження політики коренізації, в тому числі і до представників національних меншин, її хід, успіхи, прорахунки та наслідки вже набули неабиякого наукового висвітлення. Існує значна кількість думок щодо причин прийняття політики коренізації. Хоча майже всі сучасні дослідники пристають до позиції про вимушеність започаткування нової національної політики, що це був одним із тактичних кроків більшовиків. До такої точки зору схиляються О.В. Антонюк, Л.П. Нагорна, М.І. Панчук, О.О. Рафальський, Б.В. Чирко та ін¹.

Проблемно-тематичний аналіз наукової літератури, в якій досліджується політика коренізації, свідчить про декілька підходів до характеристики змісту національної політики радянської влади в середині 1920-х років.

Ми не можемо повністю погодитися з точкою зору тих науковців, які вважають, що політика більшовиків у першій половині 20-х років XX століття була “досить ліберальною”². Можливо, вона здається такою у порівнянні з 1930-ми роками, але, виходячи з сучасних гуманістичних підходів, радянський режим у 20-ті роки був зразком тоталітарного мислення, це був етап становлення, початку формування тоталітарної системи, що не дозволила себе реформувати в ході запропонованої Горбачовим перебудови. Досить ґрунтовною і дещо іншою є позиція, викладена В.М. Даниленком. Він підкреслює, що політика коренізації “повинна була сприяти

зняттю напруги у відносинах між національними республіками і центром, дати останньому перепочинок і можливість зібратися із силами для продовження автономізації ...”³. Ми схильні розділити цю точку зору, адже дійсно коренізація стала тимчасовим тактичним відступом у цілеспрямованому процесі обмеження суверенних прав національних республік, насильницької інтернаціоналізації. Водночас з утвердженням тоталітарного режиму на початку 30-х політику коренізації не було офіційно відмінено, були змінені її завдання та принципи проведення. В міру посилення боротьби компартійного керівництва проти етнонаціональної та релігійної розмаїтості метою цієї політики стала всебічна уніфікація міжнаціональних відносин. Г.Г. Єфіменко такі кардинальні зміни в національній політиці пов’язує із повільними темпами більшовізації національно-культурного життя⁴.

Історіографічний аналіз публікацій 20 – 30-х років та висновків, сформульованих у працях сучасних науковців дає підстави погодитися з твердженням, що справжня суть політики коренізації полягала в рекрутуванні до партійного та державного апаратів усіх рівнів представників як корінної національності, так і національних меншин. Творці цієї політики були впевнені, що саме таким чином вони стабілізують обстановку та утримають владу на місцях і, опираючись на місцеві кадри, здобудуть перемогу в боротьбі за владу в центрі. Ці моменти виступили головними в політиці коренізації, а такі складові, як культура, освіта, традиційні форми господарювання, на жаль, були другорядними. У зв’язку з цим процес реалізації політики коренізації досить виразно поділяється на два етапи. Перший охоплює 20-ті роки, коли започатковувався курс більшовиків на запровадження цієї політики, а авторитарні методи управління ще не проявлялися повною мірою. Процес втілення в життя національної політики щодо етнічних груп ставив перед собою насамперед ідеологічну мету. Однак незаперечним є факт, що саме цей період сприяв пробудженню національних меншин, їх консолідації на нових засадах. З початком 1930-х років розгортається другий етап, коли позитивні зміни, якщо можна так сказати, попереднього періоду спочатку стали гальмуватися, а згодом і зовсім згортися, відбулася зміна початкової мети цієї політики. Саме на цьому етапі посилюються асиміляційні процеси, закриваються заклади освіти, культури та науки національних меншин, починаються переселення, масові депортації та репресії.

Пропонована стаття покликана з'ясувати стратегію і тактику більшовиків щодо етнічних груп у ході проведення національної політики, проаналізувати мотиви, “перспективи” та наслідки запровадження політики коренізації стосовно національних меншин України в 20 – 30-х роках ХХ століття.

Як неодноразово зазначалося, політика коренізації в Радянській Україні розпочалася згідно з рішеннями X – XII з’їздів РКП(б) та IV наради ЦК РКП(б). Її реалізація здійснювалася двома основними шляхами: українізацією та заходами щодо національних меншин. Стосовно національних меншин в Україні була створена низка спеціальних органів для практичного втілення цієї політики в життя, вирішення організаційних, культурно-ідеологічних та політико-правових питань національних груп. Роботою цих органів керувала ЦКНМ (Центральна комісія у справах національних меншостей) при ВУЦВК. Поряд з центральними органами Комісії у справах національних меншостей аналогічні утворення діяли при губернських і окружних виконавчих комітетах Рад. Для здійснення роботи серед нацменшин створювалися комісії, члени яких призначалися президіями. Іноді, якщо не було необхідності у створенні бюро чи комісії, їх функції виконували уповноважені у справах національних меншин.

Впровадження практичних заходів відносно національних груп передбачало проведення певної підготовчої роботи, яка торкнулась обстежень місць компактного проживання національних меншин. Це дало фактичний матеріал щодо характеру соціально-господарської структури, особливостей побуту, культурно-освітнього стану обстеженого населення для розробки програми національно-державного будівництва серед етнічних груп, що населяли Україну. Спочатку, в 1924 році, комісією ЦКНМ при ВУЦВК було обстежено місця компактного проживання німецького населення Катеринославської та Волинської губерній. У 1925 році працівники Центральної Комісії у справах національних меншостей виїжджали у місця компактного проживання польського населення⁵. Одночасно почалися попередні спеціальні обстеження містечкового єврейського населення (головним чином Правобережної України) та проводилася робота у місцях компактного проживання грецького населення (1926 р.), а в 1928 р. – російського⁶. Виходячи із результатів обстежень, що проводилися Центральною Комісією у справах національних меншостей при ВУЦВК, вимальовувалася

не зовсім втішна картина. Результати обстежень свідчили, що громадяни – представники етнічних груп зіштовхувалися з ігноруванням національно-культурних, релігійних, мовних та інших запитів. Працівники низових апаратів радянських, партійних й адміністративних органів не були готові до вирішення складних та специфічних питань, що виникали у сфері національних відносин. Саме відсутність піклування про забезпечення національно-культурних потреб з боку місцевої влади перешкоджала природному абсорбуванню мешканців “національних” сіл у середовище національної більшості. Все це не відповідало доктрині комуністичного режиму про “розв’язання національного питання”. Партія прагнула залучити національні меншини до активної діяльності в будівництві соціалізму та закріпити в їхній свідомості довіру до радянської влади, тому для ефективного вирішення багатьох проблем, що загострилися, розпочалося виділення національних адміністративно-територіальних одиниць у місцях компактного проживання етнічних груп. За рахунок цього влада прагнула залучити місцеві кадри до поширення комуністичної ідеології у національних сільрадах та районах, використати національний чинник під час комплектування партійного та державного апаратів, стимулювати поповнення комуністичної партії. Саме тому першочерговими заходами національної політики стали перетворення в управлінській системі України, зокрема виділення національних адміністративно-територіальних одиниць.

Створенню національно-територіальних одиниць сприяло надання національним меншинам ряду важливих пільг у справах місцевого самоврядування, особливо на етапі його становлення. Згідно з постановою IV сесії ВУЦВК (лютий 1925 р.) “Про низове районування” мінімальна норма, необхідна для організації звичайних адміністративних районів (25 тис. населення району), для національних адміністративних районів знижувалася до 10 тис. чоловік, національних сільських або селищних рад – із 1000 до 500⁷. Як бачимо, ця норма, потрібна для утворення або виділення національних районів та рад, зменшувалась у два-два з половиною рази порівняно із звичайними адміністративно-територіальними одиницями. Прийняття ряду спеціальних для національних меншин України законодавчих актів підготувало правовий ґрунт для формування унікальної системи національного районування в країні. У Плані роботи ЦК Нацмен на 1924 – 1925 рр. акцентувалась

увага на притягування національних меншин до радянської влади і залучення їх у радянське будівництво. Звичайно, мова йшла й про утворення однорідних (зі значною перевагою моноетнічного населення) національно-адміністративних одиниць.

Слід зазначити, що організаційне оформлення національних адміністративно-територіальних одиниць почалося в 1923 р. з виділення німецьких, згодом болгарських, грецьких та чеських сільрад, а дещо пізніше – польських, єврейських, російських. Це пояснювалося тим, що по відношенню до поляків необхідно було враховувати моменти, які перепліталися з питанням про так званих українців-католиків; виділення єврейських сільських рад було тісно пов'язане з роботою по організації містечкових рад, розмежування їх території з сільськими радами, встановленні положення про містечкові ради непромислового типу; виділення російських рад розвинулося з українізацією апаратів виконкомів округових та районних рад. Утворення національних рад проходило згідно з волевиявленням населення відповідних населених пунктів⁸. На 1925 р. в УРСР було 98 німецьких, 15 польських, 19 єврейських, 25 болгарських, 26 грецьких, 43 молдавських, 5 чеських, одна білоруська сільські ради. У 1927 р. загальна кількість національних сільрад зросла до 872, а в 1931р. до 1084⁹. Одночасно з появою національних сільських рад ішов процес виділення національних районів. Так, у 1924 р. було сформовано 5 німецьких районів. На початку 1927 р. на теренах України діяло 12 національних районів: 7 німецьких (Високопільський, Гросс-Лібентальський, Фрідріх-Енгельсівський, Люксембурзький, Карл-Лібкнехтівський, Молочанський, Пришибський), 3 болгарські (Великобуяликський, Романовський, Цареводарівський), 1 польський (Мархлевський) та 1 єврейський (Сейдеминухський)¹⁰. А в 1930 р. – 26 національних районів: 9 російських, 7 німецьких, по 3 болгарських, грецьких, єврейських і 1 польський¹¹. Питання щодо кількості національних районів заслуговує окремої уваги, оскільки райони мали свої хронологічні межі функціонування, деякі з них об'єднувалися та змінювали назви.

Наведені вище дані свідчать, що поява національних одиниць відбувалася досить швидко. Незаперечним залишається факт, що спрощення умов для виділення національних утворень підштовхнуло темпи їх створення. Такі темпи виділення національних одиниць оцінювались як вияв прискорених темпів економічного та

культурного будівництва. В той же час агітаційно-пропагандистська машина замовчувала той факт, що захоплення кількісними показниками не супроводжувалось якісними змінами у діяльності національних та районних рад, а саме їх створення відповідало насамперед тактичним завданням влади. Виділення національних адміністративних одиниць було пов'язано не стільки зі складовою політики коренізації – задоволенням потреб національних меншин, а передусім, щоб залучити їх до процесу побудови соціалістичного майбуття.

На перших порах значна частка національних меншин плекала надію отримати реальну владу, сформовану зі своїх представників, однак власті розглядали національні одиниці не як орган самоврядування, а як орган пролетарської влади, орган диктатури пролетаріату на селі. У праці М. Скрипника “Перебудовними шляхами (Проблеми культурного будівництва національностей України)” уточнюється мета створення національних одиниць на терені України. Автор підкреслює: “Національна сільрада чи національний район польської, єврейської, болгарської і іншої національної меншості, це не лише орган самоврядування, це взагалі не є ніякий орган національної персональної автономії, а це органи пролетарської влади”¹². Ці одиниці мали не стільки захищати економічні та культурні інтереси національних меншин, скільки сприяти їх соціальному розшаруванню, виявленню класово ворожих елементів, бути опорою радянської влади.

Реалізація політики коренізації торкалася різних сфер життєдіяльності національних меншин. Основним аспектом суспільно-політичного життя в національних районах та сільських радах було залучення меншин до радянських ідеологічних цінностей. Найліпшим методом для реалізації поставленої мети стало застосування політичних важелів, насамперед агітації та пропаганди. У місцевих (окружних, губернських, згодом обласних) органах КП(б)У цим займалися національні секції агітаційно-пропагандистських відділів, що підпорядковувалися ЦК КП(б)У. Проте справжньої підтримки в середовищі більшості національних меншин комуністична партія не мала. Партійних осередків в місцях проживання національних меншин було дуже мало. Зокрема у трьох болгарських районах на 1925 р. діяло 15 організацій КП(б)У, до складу яких входило 22 члени партії. Подібною була ситуація і в комсомолі. На 1925 р. діяло 11 первинних осередків, до їх складу входило 218 чоловік бол-

гарської сільської молоді. А в 1929 р. у Ботевському районі було 38 членів компартії та 63 комсомольці¹³. На 1925 р. у Мархлевському польському районі було всього 34 члени КП (б) У, з них: у Довбиші – 16, у Кам'яному-Броді – 16, у Мар'янівці – 2. Комсомольців у районі було дещо більше – 147 чоловік, з них за національністю євреїв – 70, українців – 39, поляків – 36 і німців – 2¹⁴. Не кращою була ситуація в німецьких національних районах. Нам вдалося з'ясувати, що на 1933 р. Люксембурзька партійна організація налічувала 275 членів і кандидатів, у колгоспах працювало – 55. З 42 колгоспів району 19 не мали ані осередків, ані парторганізаторів. Ще гіршим для партії був стан справ у Молочанському районі, де колгоспи неохоплені партійною мережею, становили 75 або 67% загальної кількості колгоспів району. У колгоспному виробництві працювало 108 комуністів (30% складу районної організації). У Пулинському німецькому районі з 58 колгоспів партійною мережею охоплено було лише 10¹⁵.

Значне місце у пропагандистській роботі комуністичної партії відводилося боротьбі з релігією. Радянський режим, керуючись ідеями творців марксизму-ленінізму, трактував релігію як серйозне гальмо на шляху побудови безкласового комуністичного суспільства. Із зміцненням радянської влади посилювалась атеїстична пропаганда серед населення країни. Особливо складно цей процес проходив у національних районах України, де населення в переважній своїй більшості було віруючим. Антирелігійною войовничістю відзначався спеціалізований журнал “Безвірник”, в якому повідомлялося про закриття культових споруд, зменшення кількості релігійних громад та віруючих, звинувачення церковнослужителів у шпигунстві та шкідництві. Певне місце у такій роботі відводилося з'їздам безвірників. У 1929 р. вперше на Пулинщині проходив такий з'їзд, на ньому розглядалися питання щодо роботи з різного роду сектами, що діяли на території району, духівництвом. У районі траплялися навіть випадки (у с. Новопілля), коли віруючі стріляли у представників радянської влади¹⁶. У боротьбі з релігією владний режим вдавався і до таких адміністративних заходів, як закриття молитовних будинків. У Волинській губернії, наприклад, протягом 1923 – 1924 років було закрито 6 монастирів і понад 20 костьолів, а їх майно пограбовано¹⁷. І все робилося незважаючи на Основний Закон (Конституцію), який гарантував громадянам право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої. Спочат-

ку духовенство національних меншин позбавляли виборчих прав, а згодом і прав на свободу, особисту недоторканність і головне право – право на життя. Новий режим переслідував духовні паростки, вважаючи їх існування зайвим. “Вільний” розвиток націй за сценарієм Кремля повинен був бути антирелігійним, а по суті – бездуховним.

Розглянемо можливість права представників національних меншин брати участь у виборах та діяльності органів влади національно-адміністративних одиниць. Зазначимо, що далеко не всі громадяни України, як українці, так і представники національних меншин, могли брати участь у виборах сільських і районних рад. Конституція УСРР позбавляла “нетрудові прошарки” населення виборчих прав. У виборчу кампанію 1924 – 1925 р. було вибрано у всі сільські ради України 244241 чол., з них за національністю: українців – 216174 (88,5%), росіян – 11610 (4,8%), білорусів – 596 (0,2%), євреїв – 3749 (1,5%), поляків – 3527 (1,4%), німців – 3667 (1,5%), греків – 1093 (0,4%), болгар – 938 (0,4%), молдаван – 2397 (1,0%) та інших – 491 (0,2%)¹⁸. Такий національний склад сільської рад загалом відповідав етнічному складу сільського населення України. Керівництво республіки приділяло значну увагу проведенню виборів у місцевостях, де проживали національні меншини. До роботи всіх виборчкомів залучалися представники національних меншин. Проводилася низка заходів, що забезпечувала проведення виборів рідною мовою. В місцях з компактним проживанням інонаціонального населення вручалися виборчі картки мовами національних меншин (було заготовлено 800 тис. російських карток, 600 тис. єврейських, 160 тис. німецьких, 150 тис. польських і 50 тис. болгарських). Списки виборців і позбавлених виборчих прав теж переважно заповнювалися рідною мовою¹⁹. Окрім того, єврейською, польською і німецькою мовою друкувалися стінні виборчі плакати та гасла. Отже, у ході політики коренізації керівні органи мали на меті схилити як українців, так і національні меншини на бік радянської влади та заручитись їх підтримкою для утвердження тоталітарного режиму. Ця політика трактувалася передусім як право національних груп спробувати вирішити політико-правові питання для рівноправного розвитку, а також задоволення національно-культурних потреб громадян.

У контексті висвітлення проведення політики коренізації, що торкнулася всіх сфер життя, окремого підходу заслуговують зміни

в господарсько-економічному становищі національних меншин, особливо проблема залучення єврейського населення республіки до сільськогосподарського виробництва. Планове переселення євреїв на терени України почалось в 1925 році. Вже протягом двох років в Україні було зареєстровано близько 40000 єврейських сімей, що дали згоду перейти до землеробства²⁰. За твердженням Б. Чирка протягом 1925 – 1926 років для євреїв-переселенців з Київщини, Волинщини, Полтавщини, Чернігівщини та Поділля було виділено 128 460 десятин земельних угідь, розрахованих на створення 8 347 господарств²¹.

Основними регіонами єврейського аграрного переселення в Україні стали Херсонська, Криворізька, Маріупольська, Запорізька, Мелітопольська округи. Слід зауважити, що в таких місцях компактного поселення євреїв виникала необхідність у створенні адміністративно-територіальних одиниць, які піклувалися б про інтереси та потреби приїжджих. Тоді на Півдні України було створено низку єврейських національних сільрад та три національні райони: Калініндорфський, Сталіндорфський та Новозлатопільський²².

Якщо глибше торкнутися витоків цієї проблеми, то слід зазначити, що заохочення єврейського населення до землеробської праці було одним із напрямів соціальної політики радянської влади в галузі національних відносин. Як зазначають М. Панчук і Б. Чирко “однією із причин цього був тяжкий економічний стан єврейського населення, в першу чергу містечкової бідноти, в зв’язку з штучним згортанням непу (занепад ремесел, обмеження дрібної торгівлі тощо)”²³. А от Ф. Турченко вказує і на політичну мету цього планового експерименту. Він зазначає, що у районах колонізації, “у сільських районах більшовики прагнули одержати додаткову соціальну базу, бо у надійності і відданості комунізму українського селянства у них були великі сумніви”²⁴. Отже, ця широкомасштабна кампанія із залучення єврейського населення до сільськогосподарської праці була політично вигідною для партійно-радянської влади.

Як уже згадувалося, політика “забезпечення прав національних меншостей” реалізовувалася не лише через організацію національних районів, а й шляхом створення закладів освіти та культури національних меншин, підготовки національних кадрів і залучення їх до складу радянського та партійного керівництва. Тому серед першочергових заходів політики коренізації щодо меншин перед-

бачалася організація мережі національних державних навчальних закладів із викладанням їхньою рідною мовою, створення клубів, бібліотек, хат-читалень, преси мовами національних меншин тощо. За короткий час у системі загальної освіти було створено нові школи, де навчання велося мовами етнічних груп. Статистичні показники свідчать, що в 1927 р. рідною мовою навчалось 67,1% російських дітей, 84,6% німецьких, 72,5% болгарських, 49,6% єврейських, 49% молдавських, 45,7% польських²⁵. А в 1930 р. із загальної кількості російських дітей, охоплених школою, навчалось російською мовою 81, 2%; німецькі діти були охоплені школою на рідній мові на 89,3%, болгарські діти – на 84,9%, молдавські – на 63,3%, єврейські – на 53%, польські – на 52,4% і вірменські – на 51,9%²⁶. Важливо відмітити, що досить гостро стояла проблема підготовки педагогічних кадрів для національних шкіл, адже більшість колишніх фахівців, інтелігенції виїхали або були репресовані та позбавлені права працювати в нових умовах. Саме це спонукало органи влади створити мережу спеціальних навчальних закладів, курсів для підготовки вчителів. Труднощі з забезпеченням національних шкіл учителями певною мірою створювалися штучно, оскільки основним критерієм підбору кадрів для роботи в школі був класовий підхід (соціальне походження вчителів, їх лояльність до радянської влади). Посади в освітніх закладах обіймали “висуванці” з робітничого класу й селянства, а інші прошарки вважалися шкідливими елементами.

Уже з перших років курсу на коренізацію розгорнулося створення національних хат-читалень, сільбудів, клубів, бібліотек, кіннопересувок. У 1924/25 рр. діяло 375 культурно-просвітницьких закладів національними мовами, а в 1925 – 1926 рр. до 889, тобто їх кількість зросла на 57%²⁷.

Поява та зростання мережі установ культури видавалися як турбота партії та уряду про задоволення потреб національних меншин. Водночас матеріали періодики досліджуваного періоду переповнені інформацією про незадовільну роботу хат-читалень, червоних кутків, бібліотек у національних адміністративних одиницях. У кореспонденції сількора про хату-читальню в с.Василівка Мархлевського району чітко говорилося: вона абсолютно нічого не робить. Навіть учителі та актив не знають, де знаходиться хата-читальня, в ній нема газет і книг польською мовою²⁸. Як освіта, так і культура національних меншин періоду коренізації проник-

нута ідеєю класового і партійного підходу до роботи культурно-освітніх закладів, що мали стати кузницею ідеологічного виховання трудящих як будівників соціалізму. Засобом ідеологічного впливу на різні верстви населення партія розглядала й органи друкованої пропаганди, такі як: газети, журнали, книги, що видавалися мовами національних меншин. А це ще раз засвідчує, що з самого початку політика коренізації владними структурами розглядалася як засіб радянської організації населення України.

Наприкінці 20-х років в умовах згорання непу, форсованої індустріалізації, проведення насильницької колективізації значно знизилася увага до проведення національної культурно-освітньої та економічної роботи серед національних меншин. Республіканська та місцева преса, яка раніше постійно висвітлювала життя інонаціонального населення, роботу національних сільрад та районів, починаючи з 1930 р., майже не повертається до цієї проблематики.

Політика радянської влади щодо національних меншин в Україні у 30-ті роки відрізнялася від політики першої половини 20-х років, але була логічним продовженням втілення в життя за всяку ціну комуністичної догми побудови соціалізму. По мірі згорання національно-адміністративного районування політика коренізації вже не розглядалась як торжество ленінсько-сталінської політики партії, акцент переносився на негативні явища, недоліки в роботі національних інституцій, спротив представників меншин соціально-економічним експериментам. На сторінках газет дедалі частіше з'являлися матеріали про “утиски” інтересів національних меншин.

Так, А. Хвиля доводив, що нібито вони не мали відповідного культурного обслуговування²⁹, а В. Затонський стверджував, що мережа шкіл в Україні була розгорнута так, що дітей національних меншин примушували навчатися в українській школі³⁰. На початку 30-х рр. національні сільради та райони діяли в умовах загострення соціальної напруженості на селі, що не сприяло розвитку їх роботи щодо налагодження міжнаціональних відносин. Адміністративна реформа 1930 р. в Україні, перехід на триступеневу систему управління ще більше дезорганізували діяльність національних рад.

Матеріали ЦКНМ цього часу прямо вказують на занепад нацменроботи, що був викликаний розформуванням округів, а від-

повідно, і їх виконкомів. Кадрові зміни та переміщення призвели до розхитування низового апарату, який раніше підбирався за національною ознакою відповідно до політики коренізації³¹. Ради поступово втрачали національні особливості й все більше набували середньостатистичного змісту, особливо в період “наступу соціалізму по всьому фронту”, невід’ємною частиною якого стала суцільна колективізація. За допомогою колгоспів влада здійснювала політику партії на селі: господарські заходи, хлібозаготівлю, розкуркулення.

Будь-який опір колективізації в той час розглядався як прояв саботажу політики партії та уряду, шкідництва та ворожої діяльності, інспірованої зарубіжними центрами. Колективізація викликала наростання соціальної напруженості, яка в національних селах проходила на тлі поширення міжнаціональних суперечок.

Приблизно з кінця 1933 – початку 1934 рр. ситуація в роботі серед національних меншин змінюється ще більш радикально. На неї впливали зміни як у політичному, так і психологічному кліматі країни, зумовлені розгортанням масових репресій. Брутальне порушення законності супроводжувалося нехтуванням принципів державної національної політики. У цей час активізувалися безпідставні звинувачення німців, поляків, греків, євреїв, представників інших національних груп у “шкідництві”, “шпигунстві” та “контрреволюційній діяльності”. Бюрократичним свавіллям і беззаконням щодо німецького та польського населення стала сумнозвісна політика примусової депортації. Наступним кроком владних структур у національній політиці стали репресивні заходи, ліквідація національних культурно-освітніх закладів, а згодом сільрад і районів.

Так трагічно закінчилася реалізація політики коренізації. Близько десяти років радянська влада, сприяючи освіті, культурному розвитку національних меншин, намагалася втиснути їх в жорсткі рамки побудови соціалізму, без урахування інтересів самих меншин.

Таким чином, політика коренізації з самого початку розглядалася Й. Сталіним та його прибічниками як тимчасовий маневр у боротьбі за владу. Коли на початку 30-х років головної мети було досягнуто – політика коренізації стала зайвою і не вписувалась у великодержавницьку політику сталінського режиму. Зміцніла влада вже не потребувала довіри від народу, бо мала міцні каральні

органи. Враховування національних особливостей дедалі більше набувало формального характеру, а згодом і зовсім зникло, адже домінуючими стали асиміляційні процеси. Підсумовуючи, можна зробити висновок, що політика коренізації об'єктивно сприяла зростанню національної свідомості національних меншин, їх консолідації, лояльному ставленні частини інонаціонального населення до нової влади. В той же час вона проводилася з відверто політичним акцентом, з метою перетворення громадян у свідомих будівників соціалізму.

Реальні результати політики коренізації носили класовий характер, хоча ми не можемо заперечити деякі зрушення, певні позитивні моменти у сфері освіти та культури. Згорання коренізації, етноцид, що прийшов їй на зміну, розпочав тривалий процес асиміляції та зросійщення національних меншин України. Досвід коренізації “по-радянськи” у 20 – 30-х роках свідчить, що регіональна політика держави, задоволення прав представників національних меншин, які мешкають компактно, повинні здійснюватись у руслі демократичних традицій, реалізовувати права людини та громадянина.

¹ *Панчук М., Польовий Л.* Під пресом тоталітарного режиму. Німці України в радянський період. // Політика і час. – 1992. – №9–10; *Чирко Б.В.* Національні меншини в Україні 20 – 30 роки ХХ століття. – К.: Асоціація “Україно”, 1995; *Національні меншини в Україні. 1920 – 1930-ті роки.* Іст.-картогр. атлас / Упор: *М.І.Панчук та ін.* – К.: Четверта хвиля, 1996; *Антонюк О.В.* Формування етнополітики Української держави: історичні та теоретико-методологічні засади. – К., 1999; *Рафальський О.О.* Національні меншини України у ХХ столітті: Історіографічний нарис. – К.: Поліс, 2000 та ін.

² *Кульчицький С.* Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919 – 1928). – К., 1996. – С. 380; *Орлянський В.С.* Реалізація політики коренізації по відношенню до єврейського населення Півдня України. – Автореф. дис. ... докт. істор. наук, Дніпропетровськ, 2002. – 42 с. та ін.

³ *Даниленко В.М.* До висновків політики “українізації” // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. – К., 1993. – С. 66.

⁴ *Єфіменко Г.Г.* Зміни в національній політиці ЦК ВКП(б) (1932 – 1938) // Український історичний журнал. – 2000. – №4. – С. 37–47.

⁵ ЦДАВО, ф. 413, оп. 1, спр. 10, арк. 88–115.

⁶ *Чирко Б.В.* Національні меншини в Україні (20 – 30 роки ХХ століття). – С. 24.

⁷ Про низове районування. Постанова ВУЦВК (лютий 1925 р.) // Збірник Узакошень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. – 1925. – №13–14. – С. 99.

⁸ ЦДАВО, ф. 413, оп. 1, спр. 249, арк. 24.

⁹ Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект. – К., 2000. – С.123–124.

¹⁰ Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20 – 30 роки ХХ століття). – С. 46.

¹¹ Второе Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств. 27 – 30 ноября 1930 г. – Москва – Харьков – Минск., 1931. – С. 120.

¹² Скрипник М.О. Перебудовними шляхами (Проблеми культурного будівництва національностей України) // Комуністична освіта. – 1931. – №7–8. – С. 22.

¹³ Павленко В. Болгари в Україні // Віче. – 1995. – №7. – С. 121.

¹⁴ ЦДАВО, ф. 413, оп. 1, спр. 6, арк. 38 зв. – 39.

¹⁵ Ройтман С. Про партроботу в німецьких районах // Партробітник України. – 1933. – №15. – С. 30.

¹⁶ Грищенко. З'їзд безвірників Пулинщини // Радянська Волинь. – 1929. – 19 вересня.

¹⁷ Калакура О. Я. Українська полонія в 1917 – 1939 рр. – Дис. ... канд. істор. наук. – 07.00.05. – К., 1995. – С.147.

¹⁸ ЦДАВО, ф. 413, оп. 1, спр. 10, арк. 35.

¹⁹ ЦДАВО, ф. 413, оп. 1, спр. 10, арк. 7.

²⁰ ЦДАВО, ф. 413, оп. 1, спр. 249, арк. 53.

²¹ Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20 – 30 роки ХХ століття). – С. 74.

²² Там само; Хонігсман Я.С. Колективізація, голодомор і занепад єврейського землеробства в Україні // УІЖ. – 1994. – №2–3. – С.71; Гутлянский А. Ленинская национальная политика в действии (Национальные меньшинства на Украине) // Революция и национальности. – 1931. – №9. – С. 40.).

²³ Національні меншини в Україні. 1920 – 1930-ті роки. Іст.-картогр. атлас. – С. 40–41.

²⁴ Турченко Ф.Г. Володимир Жаботинський і питання єврейської сільськогосподарської колонізації на півдні України // Міжнаціональні відносини на півдні України: історія та сучасність. – Ч. III. – Запоріжжя, 1993. – С. 247.

²⁵ Рафальський О.О. Національні меншини України у ХХ столітті: Історіографічний нарис. – С. 143.

²⁶ *Гитлянський А.* Ленінська національна політика в дійстві (Національні меншинства на Україні) // Революція і національності. – С. 42–43.)

²⁷ ЦДАВО, ф. 413, оп. 1, спр. 10, арк.32–33.

²⁸ ЦДАВО, ф. 413, оп. 1, спр. 451, арк. 13.

²⁹ *Хвиля А.* Бойові завдання роботи школи // Більшовик України. – 1933. – №11. – С. 67.

³⁰ *Рафальський О.О.* Національні меншини України у ХХ столітті: Історіографічний нарис. – С. 161.

³¹ *Наседкіна Л.Д.* Грецькі національні сільради та райони в Україні (друга половина 20-х – 30-ті роки) // УІЖ – 1992 – №6. – С. 79.